

УДК 155.413+303.30+305

Шахова Н. Є.

здобувач кафедри диференціальної та спеціальної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ПРОБЛЕМА ЦІННОСТЕЙ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Стаття присвячена дослідженню ціннісних орієнтацій з позицій виділення основних підходів, що забезпечує цілісність та глибину розкриття проблеми. Ціннісні орієнтації як одне з центральних особистісних утворень виражають свідоме ставлення людини до соціальної дійсності і в цьому контексті визначають широку мотивацію її поведінки та створюють значний вплив на всі сторони життєдіяльності.

Автором виділено загальнопсихологічний, характерологічний, соціально-культурологічний, екзистенціальний, онтогенетичний та особистісний підходи.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, свідомість, стратегічні життєві цілі, мотивація, суб'єктна активність, розвиток особистості.

В класичній психології дослідженню цінностей та ціннісних орієнтацій приділялося достатньо уваги (Б. Г. Ананьєв, Б. С. Круглов, О. М. Леонт'єв, Д. О. Леонт'єв, Г. Олпорт, М. Рокіч, Л. М. Смірнов та ін.). Вони досліджувалися через розгляд індивідуальної системи особистісних цінностей (В. Б. Ольшанський), через співвідношення ціннісних орієнтацій та реальних вчинків і загальної поведінки (М. І. Бобнєва, В. О. Ядов), через дослідження цілісного процесу соціалізації особистості (Г. О. Балл) та її самореалізації і самовизначення (М. Й. Боришевський, І. С. Кон, В. В. Сафін), через виділення природи та наслідків національних відмінностей (Ш. Шварц).

Аналіз наукових першоджерел дозволяє нам виділити основні напрямки в дослідженні ціннісних орієнтацій, а саме.

1. Загальнопсихологічний підхід. У класичній загальній психології склався досвід виділення та опису основних парадигм теорії цінностей та ціннісних орієнтацій.

Так, за Л. М. Смірновим, наявність індивідуальних цінностей дозволяє кожній особистості в процесі розвитку привласнювати собі вже готові, схвалювані в даній культурі базові цінності. Інтроектовані нею, вони виступають найважливішими детермінантами поведінки, рішень, виборів.

За М. Рокічем виділяються:

- термінальні цінності — переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути;
- інструментальні цінності — переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є переважними у будь-якій ситуації [13].

Ця класифікація відповідає традиційному діленню на цінності-цілі і цінності-засоби.

Теорія Ш. Шварца базується на концепції М. Рокича та на концепції самого Ш. Шварца про мотиваційні цілі цінносних орієнтацій та універсальність базових людських цінностей. Дана теорія представляє собою спробу обґрунтування єдиної структури особистіних цінностей. Узагальнюючи здобутки багатьох зарубіжних теоретиків, Ш. Шварц виділяв наступні основні їхні характеристики: 1) цінності — це переконання (думки); 2) цінності — бажані для людини цілі та образ поведінки, що сприяють досягненню цих цілей; 3) цінності не обмежені певними діями та ситуаціями; 4) цінності виступають як стандарти, що керують обранням або оцінкою вчинків, людей, подій; 5) цінності впорядковані за важливістю відносно одна одної. В цілому впорядкований набір цінностей формує систему ціннісних пріоритетів, різних для різних культур та особистостей [11].

Ш. Шварц вважав, що ціннісні типи утворюють інтегровану, багаторівневу мотиваційну структуру, елементи якої проявляють тенденцію зв'язку з подібними ціннісними типами, які також розташовані у структурі цінностей та можуть конкурувати з протилежно спрямованими від центру типами.

А. Маслоу прирівнює цінності до потреб особистості. Початковими цінностями він вважав здібності — здібності вимагають того, щоб їх використовували, тобто здібності це потреби, і, водночас, початкові цінності [12]. Абсолютною, найголовнішою цінністю людини є та потреба з ієрархії потреб, бажання задовольнити яку домінує в неї зараз. А. Маслоу стверджував, що справжніми цінностями є ті цінності, які людина вибрала зараз, при цьому дійсно правильний вибір — це той, який веде до самоактуалізації [12]. Вибір вищих цінностей зумовлений самою природою людини, а не божественним началом або чим-небудь іншим, що знаходиться за межею людської суті. За наявності вільного вибору людина сама інстинктивно вибирає істину, а не брехню, добро, а не зло і т. п. [12]. В процесі актуалізації, «пробудженні» внутрішніх цінностей людини А. Маслоу особливу роль приділяв психологу-професіоналу, який допомагає відкрити, а не створює або винаходить цінності, які вибирає людина.

У вітчизняній психології систему ціннісних орієнтацій традиційно визначають через поняття спрямованості особистості, розуміючи під цим певне генералізуюче начало, провідну підструктуру особистості, що охоплює всі сфери людської психіки — від потреб до ідеалів. Цінність виступає об'єктивною значущістю явищ як орієнтирів людської діяльності. Так, С. Л. Рубінштейн поєднував розвиток ціннісних орієнтацій з розвитком спрямованості особистості [6]. Він підкреслював, що в діяльності людини по задоволенню безпосередніх суспільних потреб виступає суспільна шкала цінностей — у задоволенні особистих потреб через суспільно корисну діяльність реалізується ставлення індивіда до суспільства та, відповідно, співвідношення особистого і суспільно значущого [6].

2. Характерологічний підхід. Теорія цінностей може бути розглянута з точки зору психології ставлень В. М. Мясіщева [5]. Виходячи з його теорії, особистість характеризується такими підсистемами, як інтраіндивідна,

інтеріндивідна і метаіндивідна. Всі цінності або аксіологічне «Я» людини мають безпосереднє відношення до цих підсистем.

Інтрапсихічні ставлення («Людина — Я сам») містять три типи ставлень:

- ставлення до тіла (що може відповідати цінності здоров'я);
- ставлення до психічних здібностей — пізнавальних процесів, інтелектуальних здібностей, знань, умінь та навичок (що може відповідати інструментальним цінностям, завдяки вдосконаленню яких людина може досягти своїх цілей);
- духовне ставлення до себе (що може відповідати цінності саморозвитку, духовного зростання, прагненням індивіда виявити і реалізувати смисл свого життя) [5].

Інтерпсихічні ставлення («Людина — інший») містять три типи ставлень:

- мікросоціальне ставлення (що може відповідати таким цінностям, як любов, сім'я, дружба);
- мезасоціальне ставлення — (що може відповідати таким цінностям, як робота, кар'єра, визнання);
- макросоціальне ставлення — (що може відповідати загальнолюдським цінностям, що торкаються політичних і правових ідеалів, етичних і естетичних норм).

Транспсихічні ставлення («Людина — світ об'єктів») містять два типи ставлень:

- ставлення до речей (що може відповідати цінностям матеріального достатку та фінансового благополуччя);
- ставлення до ідей (що може відповідати етичним, естетичним, релігійним та філософським цінностям) [5].

3. Соціально-культурологічний підхід. Ціннісні орієнтації — складний соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності особистості, визначає загальний підхід людини до світу, до себе, що додає смисл і напрям особистісним позиціям, поведінці, вчинкам. Значення ціннісних орієнтацій у загальному конструкті спрямованості особистості підкреслювалося багатьма вченими. Так, К. К. Платонов стверджував, що спрямованість особистості поряд з моральними якостями створюють соціально обумовлену підструктуру [8], О. Г. Ковальов розглядав спрямованість як найбільш узагальнену характеристику особистості, Б. Д. Паригін розглядав особистість як динамічну структуру та включав у неї спрямованість, позицію особистості, поняття норми, установки та ціннісні орієнтації [7]. З. І. Файнбург відзначає надзвичайну складність системи ціннісних орієнтацій особистості, її детермінацію соціальним контекстом, багатопланову і багатопланову опосередкованість всіх залежностей в цій сфері. Тобто ціннісні орієнтації є багатовимірним об'єктом, дуже складним за своєю структурою.

4. Екзистенціальний підхід. В. Франкл класифікував цінності як смислові універсалії, що кристалізувалися в результаті узагальнення типових ситуацій, з якими суспільству доводилося стикатися в історії. Такий по-

гляд на природу цінностей дозволив узагальнити можливі шляхи, за допомогою яких людина може зробити своє життя осмисленим:

- за допомогою того, що людина дає життю (у смислі творчої роботи);
- за допомогою того, що людина бере від світу (у смислі переживання цінностей);
- за допомогою позиції, яку людина займає по відношенню до долі, яку не в змозі змінити.

Відповідно до цього ним були виділені три групи цінностей: цінності творчості, цінності переживання та цінності ставлення.

Б. С. Братусь також пов'язує цінності особистості з пошуком смислу та розрізняє поняття «особистісні цінності» та «особистісні смисли», які, на відміну від цінностей, не завжди є усвідомлюваними [4]. Тобто особистісні цінності — це усвідомлені та прийняті людиною загальні смисли її життя. За Б. С. Братусем, саме загальні смислові утворення (у випадку їхнього усвідомлення — особистісні цінності) є основними конститууючими (утворюючими) одиницями свідомості людини, визначають головні та відносно стійкі ставлення людини до різних сфер життєдіяльності, до світу, до себе тощо [4].

Ціннісні орієнтації — це віддзеркалення у свідомості людини цінностей, що визнаються нею як стратегічні життєві цілі і загальні світоглядні орієнтири. Так, О. М. Леонт'єв відзначав, що завдяки ціннісним орієнтаціям особистості провідний мотив — мета підноситься до істинно людського і не відокремлює людину, а зливає її життя з життям людей, їхнім благом.

5. Онтогенетичний підхід. Оскільки ціннісні орієнтації лежать в основі вибору життєвих цілей та стратегій особистості, найбільшого значення набуває дослідження вікових особливостей становлення ціннісних орієнтацій особистості. Так, Г. М. Лялюк стверджує, що, оскільки ціннісні орієнтації представляють собою особистісно-суб'єктивне ставлення дитини до суспільно значимих соціальних цінностей, їх характеризує емоційно-позитивне переживання предмету-цінності, співпадання цілі та мотиву діяльності. О. Д. Погребна, досліджуючи особливості ціннісних орієнтацій в юнацькому віці, стверджує, що основними проблемними зонами в даному контексті є несформованість таких цінностей, як активне, діяльнісне життя та пізнання [10]. Л. П. Пономаренко досліджувала ціннісні орієнтації студентської молоді з позиції мотиваційно-сислової теорії Ш. Шварца. За даними її дослідження, в ієрархії цінностей провідне місце займає тип цінностей, визначений Ш. Шварцем як «безпека», який мотивується прагненням до стабільності, на другому місці розташовується цінність «досягнення», яка, за Ш. Шварцем, має у своїй основі досягнення особистого успіху шляхом прояву компетентності. Найнижчий рейтинг у ієрархії мали цінності типу «влади» та «традиції» (завдяки відвертанню від цінностей релігії). Досліджуючи ціннісні орієнтації сучасної молоді, Н. В. Вальовська підкреслює, що для більшості молоді стійким «базисом» існування може бути лише тільки особисте життя та індивідуалістські цінності. Подібні тенденції підтверджуються й в дослідженні В. Дрозда, який

стверджує, що у молоді має місце зміна ціннісних орієнтацій — відверта перевага індивідуалізму, акцент на індивідуально-сімейних інтересах, відмова від колективістського способу життя. Ми не поділяємо подібної точки зору та вважаємо, що у сучасній молоді поряд з цінностями особистого життя існують суспільно-політичні та просоціальні цінності.

6. Особистісний підхід. Система ціннісних орієнтацій особистості має багаторівневу структуру. Вершина її — цінності, пов'язані з ідеалізаціями і життєвими цілями особистості. Для визначення особливостей ціннісних орієнтацій необхідно враховувати такі основні показники як:

- 1) ступінь сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій;
- 2) зміст ціннісних орієнтацій (їхню спрямованість), який характеризується конкретними цінностями [9].

Особливе місце в сучасних дослідженнях приділяється розмежуванню ціннісних та особистісних орієнтацій, які можуть бути і позитивними, і негативними (Л. О. Коберник, Л. В. Романюк та ін.). Особистісні орієнтації включають у себе спрямованість як на цінності, так і на вади, які виправдовуються об'єктивною реальністю або громадською думкою [9]. Проблема співвідношення ціннісних та особистісних орієнтацій — це, на думку Л. В. Романюк, своєрідна межа психологічного та етичного, межа власне особистісного і призначення людини у світі.

Таким чином, в класичній психології дослідженню цінностей та ціннісних орієнтацій приділялося достатньо уваги, вони досліджувалися через розгляд індивідуальної системи особистісних цінностей, через співвідношення ціннісних орієнтацій та реальних вчинків і загальної поведінки, через дослідження цілісного процесу соціалізації особистості та її самореалізації і самовизначення тощо. Система ціннісних орієнтацій має багаторівневу структуру, вершиною якої виступають цінності, пов'язані з ідеалізаціями і життєвими цілями особистості. Для визначення особливостей ціннісних орієнтацій доцільно враховувати такі основні показники як ступінь сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій та зміст ціннісних орієнтацій (їхню спрямованість), який характеризується конкретними цінностями.

В психології щодо дослідження ціннісних орієнтацій склалися наступні підходи: загальнопсихологічний, характерологічний, онтогенетичний, соціально-культурологічний, екзистенціальний та особистісний, кожний з яких робить свій внесок у розробку загальної теорії ціннісних орієнтацій. Але, не дивлячись на досить широке опрацювання проблеми ціннісних орієнтацій поза науковим інтересом більшості дослідників залишилося вивчення ціннісних орієнтацій особистості, що розвивається в залежності від її соціальної ситуації.

Список літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни /Абульханова-Славская К. А. — М.: Мысль, 1991. — 299 с.
2. Аллахвердов В. М. Когнитивные стили в контурах процесса познания / Аллахвердов В. М. // Когнитивные стили: Тез. докл. — Таллинн, 1998. — С. 17–20.

3. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Ананьев Б. Г. — СПб.: Питер, 2002. — 228 с.
4. Братусь Б. С. Аномалии личности /Братусь Б. С. — М.: Мысль, 1988. — 301 с.
5. Мясищев В. Н. Понятие личности в аспектах нормы и патологии /Мясищев В. Н. // Психология личности в трудах отечественных психологов. — СПб.: Питер, 2000. — С. 34–39.
6. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии /Рубинштейн С. Л. — 2-е изд. — М.: Педагогика, 1976. — 416 с.
7. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории /Парыгин Б. Д. — М.: Мысль, 1971. — 347 с.
8. Платонов К. К. Структура и развитие личности /Платонов К. К. — М.: Наука, 1986. — 254 с.
9. Петровский А. В. Трехфакторная модель значимого другого / Петровский А. В. // Вопросы психологии. — 1991. — № 1. — С. 34–36.
10. Погребная Е. Д. Система ценностных ориентаций при построении жизненной перспективы в юношеском возрасте /Погребная Е. Д. //Наука і освіта. — 2004. — № 6–7. — С. 221–224.
11. Шварц Ш. Культурные ценностные ориентации: природа и следствия национальных различий /Шварц Ш.//Психология: Журнал Высшей школы экономики. — 2008. — Т. 5, № 2. — С. 37–67.
12. Maslow A. H. Religions, values and peak-experiences. — N. Y.: 1970. — XX+123 p.
13. Rokeach M. The nature of human values. — N. Y.: Free Press, 1973.

Шахова Н. Е.

соискатель кафедры дифференциальной и специальной психологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ПРОБЛЕМА ЦЕННОСТЕЙ И ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ЛИЧНОСТИ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Резюме

Статья посвящена исследованию ценностных ориентаций с позиции выделения основных подходов, что обеспечивает целостность и глубину раскрытия проблемы. Ценностные ориентации как одно из центральных личностных образований выражают сознательное отношение человека к социальной действительности и в этом контексте определяют широкую мотивацию его поведения и создают значительное влияние на все стороны жизнедеятельности.

Автором выделен общепсихологический, характерологический, социально-культурологический, экзистенциальный, онтогенетический и личностный подходы.

Ключевые слова: ценностные ориентации, сознание, стратегические жизненные цели, мотивация, субъектная активность, развитие личности.

Shakhova N.

competitor of department by a differential and special
psychology of the Odessa national university of the name of I. I. Mechnikov

**A PROBLEM OF VALUES AND VALUED ORIENTATIONS
OF PERSONALITY IS IN PSYCHOLOGICAL SCIENCE**

Summary

The article is devoted research of the valued orientations from position of selection of basic approaches, that provides integrity and depth of opening of problem. Valued orientations as one of central personality educations, express conscious attitude of man toward social reality and in this context determine wide motivation of his conduct and create considerable influence on all sides of vital functions.

An author is select psychological, kharacterological socially culturological, existential, ontogenetic and personality approaches.

Key words: valued orientations, consciousness, strategic vital aims, motivation, activity, development of personality.